

SOT-punkter i Jämtlands län - Slutrapport

SOT-projektet handlar om att stärka den grundläggande kommersiella servicen i händelse av en samhällsstörning. Projektet har finansierats genom Landsbygdsprogrammet, samt Länsstyrelsens utvecklingsmedel. Detta är en slutrapport av ett projekt där processen lever vidare.

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling, Europa
investerar i landsbygdsområden

Sammanfattning

Projektet har sin grund i en process som började i Valsjöbyn med anledning av en storm 2013 i Norge. Byn som ligger i norra delarna av Jämtlands län nära gränsen fick plötsligt utgöra ett servicenav för de drabbade på norsk sida då butiker, drivmedelsanläggningar med mera stängde på den norska sidan. Med anledning av händelsen så ställde lokalbefolkningen i Valsjöbyn och Hotagsbygden frågan om hur det skulle fungera i området om samma sak hände dem.

På samma sätt som utvecklingstankarna har växt så har intresset växt för processen som skapades med anledning av stormen. I början var vi endast ett antal som trodde på tanken och målbilden med en SOT-punkt. Nu har till och med Myndigheten för Samhällsskydd och Beredskap, MSB, förordat denna punkt i prioriteringar av det civila försvaret. SOT-punkten som i realiteten utgår från ett serviceperspektiv där syftet är att stärka servicen.

SOT-begreppet kommer från orden service och trygghet och sammanfattar egentligen syftet med projektet. Utgångspunkten har varit att säkerställa att den grundläggande servicen fungerar vid en eventuell samhällsstörning och därigenom öka tryggheten för medborgarna, även när vardagen rullar på utan störningar. Konkret har projektet haft som målsättning att upprätta tio SOT-punkter i Jämtlands län.

En SOT-punkt utgörs av en befintlig livsmedelsbutik och en drivmedelsanläggning, som ska drivas av befintlig reservkraft samt en formaliserad och driftsättande organisation. Punkten utgör även en informations- och kommunikationsnod. Reservkraften ska säkerställa eltillförsel till de olika komponenterna så att den dagliga verksamheten kan fungera även vid ett långvarigt strömavbrott.

De kommuner som valt att påbörja processen med att upprätta SOT-punkter har varit pionjärer och de har valt olika metoder för etableringen av sina respektive SOT-punkter. Detta är också något vi försökt spegla och diskutera i föreliggande rapport. En annan central fråga vi lyfter är hur SOT-punkterna ska finansieras i framtiden om konceptet sprids i landet, samt de olika perspektiven av gränsdragningen mellan den dagliga servicen och krisberedskap. Och nu i det absoluta slutskedet av projektet så kanske MSB kommit med ett ytterligare alternativ till finansiering.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	3
INLEDNING OCH BAKGRUND.....	6
LOKALT INITIATIV	6
VAD ÄR EN SOT-PUNKT?.....	8
SYFTE.....	8
MÅL.....	8
AVGRÄNSNINGAR	8
FINANSIERING OCH ORGANISATION	9
PROJEKTETS METODER OCH ARBETSSÄTT	9
METODER FÖR UPPFÖLJNING OCH UTVÄRDERING	9
DEFINITIONER	10
INFORMATIONSENTBYTET.....	11
Lokala och regionala forum	11
Media - artiklar och inslag i radio och TV	11
Informationsinsatser i andra forum	11
MÅLUPPFYLLELSE.....	12
OMVÄRLDSEFFEKTER.....	13
MATBUTIKER OCH MACKAR ÄR SAMHÄLLSVIKTIGA	14
EXEMPLET VALSJÖBYN – ETT NÄTVERK AV BEROENDEN.....	15
ORGANISATIONS- OCH METODUTVECKLING	17
Valsjöbyn-modellen (Krokoms kommun).....	17
Kall-modellen (Åre kommun)	17
Stora Blåsjö-modellen (Strömsunds kommun).....	17
Borgvattnets- (Ragunda kommun) och Lillhärdals-modellen (Härjedalens kommun) ..	17
FRAMGÅNGSFAKTORER OCH PROBLEMSTÄLLNINGAR.....	18
SAMVERKAN, TRYGGHET OCH RESILIENS.....	18
SÅRBARHET OCH KONTINUITET.....	19
Semi, - och obemannade butiker	21
STUPRÖR OCH HÄNGRÄNNOR	21
LOKALA FÖRUTSÄTTNINGAR	23
UTBILDNINGAR	23
VEMS ANSVAR OCH VEMS PLÅNBOK?	24
Alternativa finansieringslösningar	25

VAR FINNS HJÄLPEN?.....	27
Servicepunkter	27
Trygghetspunkter	28
Vad skiljer de tre punkterna åt?	28
SOT-punktens synlighet	29
SAMMANFATTANDE DISKUSSION – EFTER PROJEKTTIDEN.....	31
UTVECKLINGMÖJLIGHETER	31
Finansiering	32
Samordning	32
FORSKNING	33
KÄLLOR.....	35

Inledning och bakgrund

Samhällskriser uppstår på olika plan men påverkar ofta individen lokalt. Ett exempel är den globala uppvärmningen som påverkar oss genom exempelvis ökade nederbördsmängder och kraftiga stormar som kan leda till långvariga strömavbrott. Samhällets förmåga att återhämta sig och att skydda oss invånare hänger samman med hur väl vi kan uppfylla våra grundläggande behov under och efter en kris. Det är alltså på lokalt plan som mycket av samhällets resiliens¹ byggs upp.

Både i vardagslivet och vid en krissituation har vi som invånare grundläggande behov som mat, vatten, värme och kommunikation. I rapporten *Kommersiell service ger robustare samhälle*² kopplar Tillväxtverket samman krisberedskap med kommersiell service och konstaterar att *"Den utveckling som varit under pandemin talar för att den kommersiella servicen har varit viktig för att samhället har kunnat fortsätta fungera."*

Men vid exempelvis långvariga störningar i eltilförseln kan möjligheten att upprätthålla servicen snabbt komma att hotas. Livsmedelsbutikernas eltilförsel stannar av. Bränslepumpar, uttagsautomater för kontanter och betalningsstationer och telefoni svartnar. Hemtjänsten kommer inte ut med mat och mediciner för att vägarna är oframkomliga. Det finns många scenarier, men oavsett är resultatet samma. Servicen stänger ner och tryggheten hotas.

Trygghet kan definieras på olika sätt av olika människor, men på det vardagliga planet handlar det ofta om närhet till den grundläggande servicen. När det gäller SOT-projektet och den process som kommer att fortsätta efter projektets slut, kan vi enkelt översätta det med att vi arbetat för att trygga tryggheten, alltså för att vår vardagliga service blir robustare.

Frågor som hela tiden har följt med oss i SOT-processen är:

- när slutar serviceperspektivet gälla och när tar krisperspektivet över? Och inte minst.
- Vem eller vilka sätter den gränsen och med vilka mandat?

Med andra ord handlar det mycket om gränsdragningar. Allt från finansieringsfrågor på ett nationellt och regionalt plan till ansvarsområden på kommunalt och lokalt plan. SOT-projektet kan anses vara innovativt, men det var inte en självklarhet att SOT-processen var en servicefråga i det inledande ansökansförfarandet av projektet hos Tillväxtverket.

LOKALT INITIATIV

I glest bebyggda områden är ofta tillgängligheten till livsmedelsbutiker och drivmedelsanläggningar begränsade. Är en butik stängd kan det vara svårt eller rent utav omöjligt att nå nästa med anledning av störningar exempelvis på grund av extremt väder eller olika

¹ Resiliens är förmågan hos en enskild person, ett hushåll, en befolkningsgrupp, ett land eller en region att motstå, anpassa sig efter och snabbt återhämta sig från påfrestningar och chocker" Källa: EU-strategi för resiliens: Lära av livsmedelsförsörjningskriser "

² Tillväxtverket 2021

naturgeografiska förhållanden. Jämtlands län är glesbebyggt³ med stora avstånd till nästa servicegivare. I länets västra delar dominerar fjällterrängen med allt vad det kan innebära av extrema geografiska och vädermässiga förhållanden. Här finns ett flertal större skidorter som gör att invånarantalet fyrdubblas på vissa platser under några perioder under året vilket ställer särskilda krav på flera samhällsfunktioner.

På lördagskvällen den 16 november 2013 drog stormen Hilde in över den skandinaviska halvön med vindar på över 50 sekundmeter. Stormen slog bland annat ut stora delar av Nord-Trøndelags elleveranser vilket gjorde att många av invånarna där sökte sig över gränsen till Valsjöbyn i Krokoms kommun för att få hjälp med bland annat livsmedel.

Händelsen synliggjorde sårbarheten i området och ledde till att en grupp medborgare i och runt Valsjöbyn tog initiativ till att vara bättre förberedda inför kommande kriser. Gruppen arbetade tillsammans med kommunen under en tid men kom till en punkt där mer resurser måste till. Kommunen tog projektanken till Länsstyrelsen och Serviceforum⁴ för att finna finansiering till arbetet. Detta resulterade till SOT-projektet och att då även innefatta samtliga kommuner i länet.

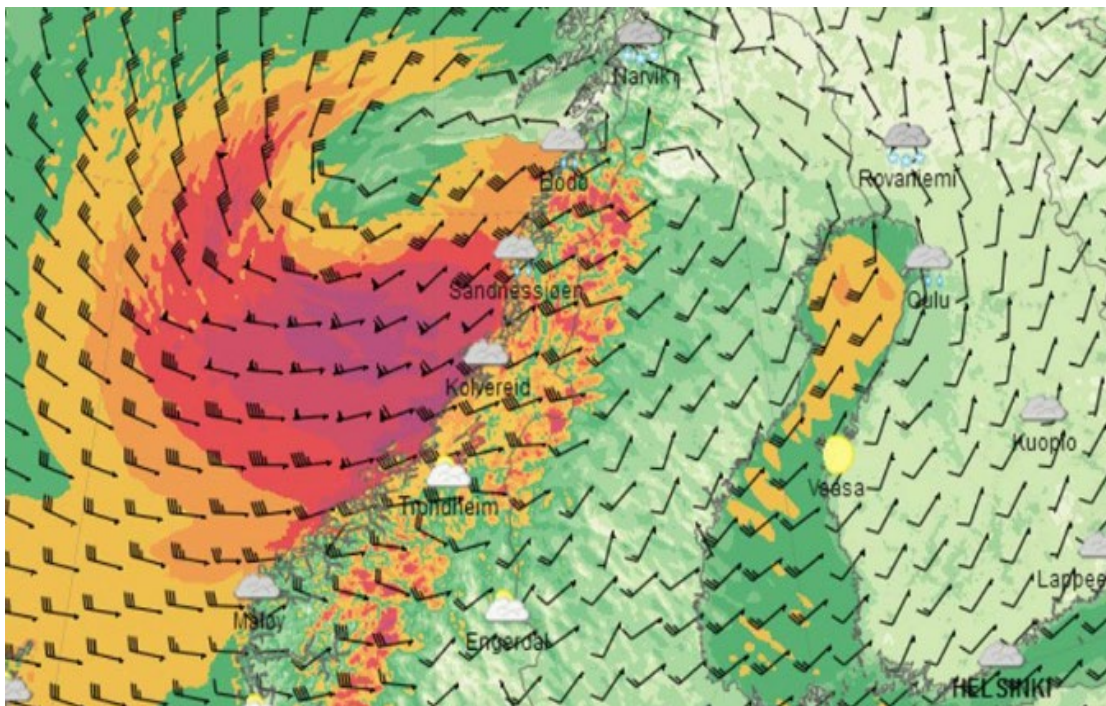

Bild 1. Bilden visar en väderkarta som i sin tur visar stormen Hilde drar in över Norge, svenska fjällen och Valsjöbyn med omnejd. (Källa: Verdens Gang, VG)

³ Befolkningstätheten i Jämtlands län är 2,7 invånare /kvadratkilometer.

⁴ Serviceforum, är en konstellation av offentliga aktörer med en utpekad person som arbetar med servicefrågor från respektive kommun (Bergs, Bräcke, Härjedalen, Krokoms, Ragunda, Strömsund, Åre, Östersund), Region Jämtland Härjedalen och Länsstyrelsen i Jämtlands län. Forumet går även under namnet ServiceZ.

VAD ÄR EN SOT-PUNKT?

Projektet har fokuserat på att det ska etableras så kallade SOT-punkter runt om i Jämtlands län. SOT står för service och trygghet. En övergripande definition är att en SOT-punkt är ett specifikt ställe som kan tillhandahålla en viss lägstanivå av service i händelse av en krissituation. Det gäller framför allt livsmedel och drivmedel under en kortare period. Konkret är SOT-punkten ett avgränsat område på en ort där det finns en livsmedelsbutik och en drivmedelsanläggning i närhet till varandra och som därför kan drivas av ett gemensamt reservkraftaggregat för att säkerställa driften fortgår vid strömavbrott. Reservaggregatet inryms i en container om inget annat lämpligt utrymme, eller annan lämplig lösning finns. SOT-punkten utgör också ett kommunikations- och informationsnav för samtliga aktörer och invånare i händelse av en samhällsstörning. Till detta finns även en formaliserad och driftsättande organisation.

Eftersom en SOT-punkt till största del är en allt igenom lokal företeelse så kan den också utvecklas för lokala behov och förutsättningar, i allt från organisation till tekniska behov och lösningar. Det kan, som konkret exempel, handla om vilken typ av risk som en specifik ort är särskilt utsatt för⁵.

SYFTE

Det övergripande syftet med SOT-projektet är att stärka lokalsamhällets förmåga att klara av en krissituation genom att säkerställa individens tillgång till grundläggande kommersiell och viss offentlig service⁶.

MÅL

Den konkreta målsättningen i projektet har varit att tio SOT-punkter skall ha upprättats innan projektets slut i Jämtlands län för att säkerställa att den grundläggande servicen upprätthålls även vid en samhällsstörning. I grunden handlar det om att understödja invånarnas möjlighet att klara en krissituation med bibehållen hälsa och välbefinnande.

De underliggande målen har varit att utarbeta föreliggande kunskapsunderlag som stöd för olika aktörer att upprätta nästa generations SOT-punkter i Jämtlands län och i övriga delar av landet.

Vidare har projektet också haft som målsättning att sprida informationen om arbetet med att skapa SOT-punkter och hur arbetet har bedrivits på bred nationell front.

AVGRÄNSNINGAR

Projektet har inte haft som målsättning att skapa kompletta förutsättningar, som exempelvis upphandlingsunderlag vid investering i reservaggregat, organisering och avtal. Under projektets gång har det blivit alltmer tydligt att orterna och kommunerna har så pass många

⁵ En mer utförlig beskrivning finns i kapitlet Definitioner.

⁶ I begreppet grundläggande kommersiell service innefattas dagligvaror och drivmedel, post/paket, apotek och grundläggande betaltjänster.

platsspecifika faktorer så att enhetliga lösningar troligen varit svåra eller omöjliga att åstadkomma. Däremot har det från kommunalt håll framkommit tankar på länsövergripande SOT med syfte att samla och dela information samt göra gemensamma upphandlingar så långt det är möjligt. Vi återkommer till det i slutkapitlet.

FINANSIERING OCH ORGANISATION

SOT-projektet har finansierats genom landsbygdsprogrammet och Länsstyrelsens 1:1-medel, tillika utvecklingsmedel. Tillväxtverket är den part som har administrerat beslutet inom landsbygdsprogrammet då de ansvarar för servicefrågorna på nationell nivå. Beslut om finansiering av projektet togs i mars 2018 av Tillväxtverket. Projektet har även ansökt om, samt blivit beviljad förlängning vid ett par tillfällen under projekttiden med hänvisning till pandemin. Den senaste begäran om förlängning beviljades med slutdatum 2022-03-31.

Container-investeringarna finansieras även de genom landsbygdsprogrammet genom ett investeringsstöd där respektive kommun har varit sökande. Dessa ansökningar och beslut har administrerats av Länsstyrelsen i Jämtlands län. Detta innebär alltså att kommunerna äger den fysiska containern. Kommunernas insats i form av arbete, har finansierats genom kommunerna själv. Däribland lönekostnader, konsultkostnader, med mera.

Den lokala organiseringen sker utanför projektets ramar och utformas utifrån den aktuella kommunen tillsammans med en lokal organisation som ansvarar för att driftsätta och underhålla reservkraftaggregat och kommunikationssystem. Under projekttiden pågår fortsatta dialoger i kommunerna kring den lokala organisationen. Dessa kommer att fortsätta efter projekttidens slut.

PROJEKTETS METODER OCH ARBETSSÄTT

Som beskrivits i inledningen lades grunden till projektet av lokalbefolkningen i Valsjöbyn och Rötvikén och utifrån det initiativet växte SOT-projektet fram. Idén om SOT-punkter är att den bygger på lokala resurser med de unika förutsättningarna vilket också är styrkan, delvis under projektet men framförallt för att den ska vara robust och långsiktigt hållbart. En viktig utgångspunkt har varit att bibehålla det lokala perspektivet. Det har i sin tur även inneburit att projektet utvärderats kontinuerligt, som en naturlig del av processen och har i vissa fall lett till ändringar i planering och finansiering.

Ett tydligt exempel är den kostnadspost budgeterat för externa tjänster i form av konsulter som funnits med i projektbudgeten. Planen var att konsulten skulle arbeta med syftet att stärka servicen genom att utforma organisation och metod för framtida utveckling av SOT-punkter hos kommunerna. Ganska snart märktes att kommunerna valde att hålla i rodet själva. Den ansatsen har kommit att genomsyra hela projektet och SOT-processen som sådan.

METODER FÖR UPPFÖLJNING OCH UTVÄRDERING

Som beskrivs ovan har lyhördhet och ett agilt arbetssätt varit nödvändigt för att fånga upp problem och frågeställningar och väva in det i projektet. Det har framför allt skett genom en kontinuerlig dialog med de aktuella kommunerna och de aktiva parterna på lokal nivå. Utvecklingen av projektet har till viss del även skett genom en intern dialog kring bland annat

finansieringslösningar. Diskussioner har också skett med andra regionala företrädare för landsbygdsutveckling, service och krisberedskap i syfte att bolla tankar och på så sätt utvärdera arbetet och få nya infallsvinklar.

Under den avslutande uppföljningsfasen har öppna intervjuer genomförts med ansvariga tjänstepersoner i de nu aktuella kommunerna. Oftast har det handlat om företrädare för landsbygds- och näringslivsutveckling i kombination med säkerhetssamordnare. I de fall där en lokal, driftsättande organisation formats har ett urval av dessa även intervjuats.

DEFINITIONER

En kontinuerlig dialog under projekttiden har handlat om hur SOT-punkten ska definieras, med andra ord, vad som ska vara lägstanivån för vad en SOT-punkt ska innehålla och vilken roll den ska spela. Tanken är att det ska bli en vedertagen definition för samtliga aktörer vid skapande av en SOT-punkt och på så sätt skapa en tydlighet om vad som avses när begreppet SOT-punkt används.

Under processen har därför ett antal grundförutsättningar för **en lägstanivå av en SOT-punkt** utkristalliserats:

- På platsen ska finnas en **dagligvarubutik** med ett mångsidigt utbud⁷ av varor, året-runt-öppet och fasta lokaler.
- I butikens direkta närhet ska det finnas en **drivmedelsanläggning**.
- För att säkerställa driften av såväl drivmedelanläggningen som dagligvarubutiken vid ett strömavbrott ska även ett **reservkraftaggregat** finnas på platsen.
- SOT-punkten ska också utgöra ett **informations- och kommunikationsnav** för primärt kommunen, men även andra aktörer i händelse av en samhällsstörning.
- Slutligen ska det även finnas **en formaliserad organisation** som ska sköta driften av SOT-punkten.

Utöver de här grundläggande funktionerna kan SOT-punkterna komma att utvecklas på olika sätt utifrån lokala behov och unika förutsättningar. I Kall i Åre kommun har de som exempel ett varmluftsaggregat i containern som även kan värma upp den närliggande samlingslokalen. Även funktioner kopplad till annan offentlig service kan komma att lokaliseras dit. Det är återigen de lokala förutsättningarna och behoven som ska ligga till grund för hur den enskilda SOT-punkten utvecklas och utformas.

Värt att notera även här är att projektet har ett serviceperspektiv, inte ett krisberedskapsperspektiv, och finansieras genom bland annat landsbygdsprogrammet. För projektets del är det centrala att den grundläggande servicen stärks och upprätthålls. Men, projektet ska ses som en uppstart av en process som ska fortgå och ta nya former. Därför kan SOT-

⁷ Region Jämtland Härjedalen definierar "mångsidigt utbud av varor" som "minst 1000 artiklar, varav varugrupperna mejeri, charkvaror, ägg, färskbröd, frukt och grönsaker bör finnas representerade. För butiker med omsättning under 2 miljoner kronor kan avsteg göras från ovanstående definition av mångsidigt utbud.

punkterna komma att utvecklas ur ett mer tydligt krisberedskapsperspektiv genom att exempelvis kompletteras med Rakel-enheter⁸ för kommunikation.

När det gäller själva begreppet SOT, som står för service och trygghet, finns en mängd liknande begrepp som används i olika sammanhang och av olika grupper runt om i landet. Begreppen kan till och med vara lika, men med helt olika innebörd och definitioner. Detta diskuteras närmare längre fram i rapporten under rubriken "Var finns hjälpen?".

INFORMATIONsutBYTE

Lokala och regionala forum

Under projektperioden har ett kontinuerligt informationsutbyte pågått med kommunerna och Region Jämtland Härjedalen. Utbytet har främst skett inom länets serviceforum Service Z⁹. Förutom dialogen med kommunerna, regionen och övriga enheter på Länsstyrelsen har deltagande vid Länsstyrelsens nätverk kring krisberedskap varit viktigt.

Vid möten i kommuner där arbetet gått längre så har deltagandet från den civila delen varit stort. Det har framför allt handlat om personliga möten mellan personer som vill jobba för medborgarna och ortens utveckling.

Media - artiklar och inslag i radio och TV

Projektet har rönt intresse från media vilket lett till ett flertal artiklar och inslag i TV och radio. Nedan några av dessa.

- Landsbygdsnätverket (20180524) Artikel: ***Stormen Hilde blev en väckarklocka i Valsjöbyn***
- Länstidningen (20191219) Artikel: ***Särskilda containrar ska rädda länets glesbygd när krisen kommer – en hybrid mellan service och trygghet.***
- SVT Nyheter nationellt i Aktuellt och Rapport samt i regionala nyheter (20201008) Inslag: ***Container i Kall kan bli till stor hjälp för svenska glesbygden.***
- SR Jämtland (20201027) Inslag: ***SOT-punkten i Kall håller byn vid liv om det blir en kris***
- SR Jämtland (20201027) Inslag: ***Fler byar i Jämtland ska få SOT-punkter***
- Tjugfyra7(20210322) Artikel: ***Container trygghet vid kris***
- Länstidningen (20210329) Artikel: ***Borgvattnet rustas med kriscontainrar***
- Dagligvarunytt (20220124) Artikel: ***Eget elkraftverk ger trygghet för landsbygd-butiken – och invånarna.***
- DI.se (20220124) Artikel: ***Eget reservkraftverk säkrar butikens ertillförel vid kris.***

Informationsinsatser i andra forum

En viktig del av projektet var informationsspridning. En konkret aktivitet, som det fanns planer på och medel för, var en konferens med tanken att bjuda in en bredd av samhällsaktörer för att berätta om projektet. Den initiala utgångspunkten var att en konferens skulle ske i

⁸ Rakel är ett kommunikationssystem som används av bland annat av polis, räddningstjänst, sjukvård och Försvarsmakten men också av ett stort antal andra myndigheter, energibolag, kollektivtrafikmyndigheter och verksamheter som exempelvis hanterar farliga ämnen. Alla landets länsstyrelser, kommuner och regioner är anslutna till Rakel. (Källa: MSB)

⁹ <https://serviceijamtlandharjedalen.wordpress.com/2018/11/30/service-z-4/>

samband med invigningen av den första SOT-punkten. Pandemin satte käppar i hjulet för en invigning och tanken på en konferens har omprövats i takt med att intresset från media har växt och spridits på olika nivåer i landet. Den succesiva spridningen av information har skett på initiativ från mottagaren och vi tror att det inneburit att den gjort större konkret nytta än vad en konferens skulle gjort.

Inslagen på SVT regionala och nationella nyhetssändningar gav upphov till ett intresse från bland andra MSB, kommuner och länsstyrelser i andra län. Ett antal privata aktörer som butiksinnehavare och föreningar kontaktade projektet efter inslagen med förfrågningar om att starta upp en SOT-punkt. Även leverantörer av olika tekniska lösningar tog kontakt. Dessa har sedan vidareförmedlats till berörda på regional och kommunal nivå.

Flertalet Länsstyrelser och regioner har varit i kontakt med projektet och ett antal har även efterfrågat föredragningar för större grupper av SOT-projektet/-processen. Informationsinsatserna har även genomförts inom ramen för Tillväxtverkets nätverk för servicefrågor vilket i realiteten är regionernas och länsstyrelsernas handläggare för servicefrågor. Information har även förmedlats till processledarna inom nätverket för grundläggandet betaltjänster vilket då även innefattar Post- och Telestyrelsen inom betaltjänstområdet.

Ytterligare har projektet köpt in en film som ligger på Länsstyrelsens hemsida där det finns möjlighet att få ta del av både tänket rörande SOT-punkten och SOT-containers beståndsdelar. Denna film har varit ett bra verktyg för att visualisera helheten med en SOT-punkt.

MÅLUPPFYLLELSE

Det konkreta målet om tio upprättade SOT-punkter vid projektets slut har inte uppfyllts. Vid projektets slut fanns enbart en färdig SOT-punkt upprättad i orten Kall i Åre kommun. Beslut om investeringsstöd för container med reservkraftaggregat finns för Valsjöbyn och Rötvik i Krokoms kommun, Stora Blåsjön i Strömsunds kommun, Lillhärdal i Härjedalens kommun, Borgvattnet i Ragunda kommun samt Ottsjö och Hallen i Åre kommun. Totalt är åtta stöd beviljade för investeringar. Ett par kommuner har upphandlat containerlösningar och kommunerna står idag i stand-by-läge för leverans. Dock har leveranser försenats på grund av pandemins påverkan på bland annat havledartillgången i världen.

Det långsiktiga målet är att ge tryggare och robustare miljöer med service i våra glesare områden där SOT-punkterna får en central funktion vid en samhällsstörning. Projektet kan endast sägas ha skapat *en gemensam startpunkt* för en fortsatt process. Med det nuvarande fokus som finns på en uppbyggnad av krisberedskap på nationellt plan kan utvecklingen av SOT-punkter komma att få en självklar roll.

Vad gäller måluppfyllelsen att utarbeta en metod och ett kunskapsunderlag för nästa generations SOT-punkter kan sägas att projektet har uppnått målet utifrån det utfall som ligger till grund för rapporten. Processen i kommunerna har utmejslats utifrån unika förutsättningar och beslutsprocesser. Kunskapsunderlaget genom denna rapport är en god grund för att skapa en egen unik process där en SOT-punkt är målbilden.

OMVÄRLDSEFFEKTER

Coronapandemin har påverkat projektets genomförande på olika sätt. Projektet påbörjades i skarpt läge under hösten 2018 och fick snart känna av dels ovissheten på den politiska arenan. Efter ett antal turer på den politiska arenan på nationell nivå valdes slutligen en statsminister och följaktligen den nya regeringen den 18 januari 2019 som sedan bidrog till en politisk stabilitet på den kommunala och regionala planet, vilket också tydliggjorde färdriktningen för landet med tillhörande ekonomiska resurser.

Påverkan på det kommunala planet har varit ovissheten för dels den politiska ledningen, dels hos beslutsfattare inom tjänstesidan. Detta försatte projektet och SOT-processerna på det kommunala planet i en period av passivitet.

Den 11 mars 2020 deklarerade WHO att covid-19 är en pandemi. Den 20 mars 2020 skulle Sveriges första SOT-punkt invigas. Den 13 mars meddelade projektet att ingen invigning kommer att ske vid annonserat tillfälle. Sveriges första SOT-punkt är fortsatt inte invigd drygt två år efter att den etablerats i Kall.

På det kommunala planet har tjänstepersonerna fått göra en omprioritering med anledning av pandemin, där arbetet med SOT-processen nedprioriterats. Besluts- och upphandlingsprocesserna avstannade i kommunerna i samband med pandemins intåg.

Matbutiker och mackar är samhällsviktiga

Utgångspunkten för SOT-projektet är att tillgodose invånarnas tillgänglighet till mat, drivmedel och kommunikation i händelse av en samhällsstörning som berör den ort där de bor och/eller verkar i. De platser som utsetts av kommunerna som anses lämpliga för etablering är platser där invånarna bedöms, av olika anledningar, vara mest utsatta. Utsattheten kan handla om olika geografiska aspekter som avstånd till andra orter eller särskilda naturgeografiska förhållanden. När vi pratar med företrädare för lokalbefolkningen på de orter som under innevarande år har varit aktuella för en SOT-punktsetablering framhålls främst behovet av en generell, lokal, krisberedskap.

Den här utgångspunkten ligger i linje med grunderna i Sveriges krisberedskap som bygger på vår förmåga att säkerställa och upprätthålla samhällsviktig verksamhet, såväl under normala förhållanden som vid en samhällsstörning/kris. Enligt en uppdaterad¹⁰ formulering avses samhällsviktig verksamhet vara:

"Verksamhet, tjänst eller infrastruktur som upprätthåller eller säkerställer samhällsfunktioner som är nödvändiga för samhällets grundläggande behov, värden eller säkerhet."

Samhällsviktig verksamhet kan utgöras av privata eller offentliga anläggningar, noder, infrastrukturer och tjänster som har avgörande betydelse för att kunna upprätthålla viktiga samhällsfunktioner vid en samhällsstörning/kris. Följande områden har pekats ut som samhällsviktiga av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB.

- **Energiförsörjning:** Här ingår bland annat distribution av bränslen och drivmedelsanläggningar.
- **Finansiella tjänster:** Här ingår bland annat betalningssystemet, att kunna genomföra betalningar och ha tillgång till kontanter.
- **Handel och industri**
- **Hälso- och sjukvård samt omsorg:** Innefattar bland annat akutsjukvård, läkemedels- och materieförsörjning, apotek och primärvård
- **Information och kommunikation:** Innefattar bland annat brev- och paketutdelning
- **Kommunalteknisk försörjning**
- **Livsmedel:** Innefattar bland annat livsmedelsdistribution där livsmedelsbutiker ingår.
- **Offentlig förvaltning**
- **Skydd och säkerhet**
- **Socialförsäkringar**
- **Transporter**

Det går således att se att den grundläggande kommersiella servicen inryms i MSB:s definition av samhällsviktig verksamhet. Flertalet av de utpekade områdena kan därför också, på lokalt

¹⁰ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB 2020

plan direkt eller indirekt, relateras till behovet av SOT-punkter och den stärkta servicen som den kan bidra med.

EXEMPLET VALSJÖBYN – ETT NÄTVERK AV BEROENDEN

Även om SOT-projektet primärt handlar om att tillgodose invånarens tillgång till livsmedel, drivmedel och information samt kommunikationsmöjlighet så finns en rad andra verksamheter som är beroende av tillgången till sådan grundläggande service. Beroendena kan vara raka och tydliga men ibland också indirekta och komplexa och svåra att upptäcka. Men oavsett komplexitet påverkas i stort sett all verksamhet av brist på livsmedel och situationen kan bli svårare ju mer perifert människor bor och verkar.

Ett konkret exempel är Valsjöbyn, samhället där initiativet till en robustare tillvaro för invånarna föddes. Byn ligger i nordvästra delen av Jämtlands fjällvärld, bara cirka fem kilometer från gränsen mot Norge. Här finns dagligvarubutiken Valsjöbua som är apoteks- och postombud och som har drivmedel i nära anslutning.

Bild 2 Bilden visar en vy över sjön Valsjön mot Valsjöbyn i förgrunden med ett snöbetäckt fjäll i bakgrunden. Byn ligger mellan sjö och fjäll i Jämtlands fjällvärld. (Foto Kristina Nordenmark)

I närhet av Valsjöbyn finns också samhället Rötvikén som också den har livsmedelsbutik och drivmedelsanläggning. Här ligger en distriktssköterskemottagning och här finns även räddningstjänsten lokaliserad. Avståndet mellan byarna är 16 kilometer och ligger intill sjön Valsjön inom Indalsälvens avrinningsområde. Ett reellt krisscenario är högt vattenstånd i sjön som skulle kunna innebära att broförbindelsen mellan samhällena stängs av. Rötvikén kommer därför också att utgöra en SOT-punkt.

Hemtjänsten i området runt Hotagen utgår från Rötvikén genom Kooperativet Hotagsfjärden. De berättar att de är beroende av möjligheten att bland annat handla mat, hämta ut medicin och att tanka.

– Verksamheten skulle inte fungera om vi skulle behöva åka flera mil för att tanka, säger arbetsledaren Anette Engelin.

Butikerna har generellt också en annan viktig roll i det speciella nätverk av beroenden som ofta utvecklas organiskt på mindre orter. Före detta butiksansvariga Margareta Andersson beskriver det så här:

– I butikerna har man lokalkännedom, man vet vilka som är sårbara. Det kan finnas äldre eller andra behövande som behöver få kontakt men kanske sitter med en urladdad mobiltelefon eller är uppkopplad mot ett nät som ligger nere.

Utvecklingen av en SOT-punkt handlar alltså till viss del om att stadfästa den inofficiella roll som butiker på landsbygden ofta redan har – som den centrala noden i ett nätverk av beroenden.

Bild 3 Bilden visar Margareta Andersson som är en av initiativtagarna som är en starkt bidragande anledning till uppstarten av SOT-processen. Hon har tidigare varit ansvarig för driften av Valsjöbua, vilket är dagligvarubutiken i Valsjöbyn.

Organisations- och metodutveckling

Projektets utgångspunkt har varit i det initiativ som togs av boende i Valsjöbyn i samband med stormen Hilde 2013 som beskrivits i inledningen. Så här beskriver Margareta Andersson de första stegen:

”Utifrån det som hände under stormen kom tankar om affären som en samlingspunkt där man kan hjälpa. Vi startade upp en grupp som skulle ha olika uppgifter ifall det händer något. Säkerhetssamordnaren skickar information till mig vid oväder till exempel och jag ser till att öppna affären.”

Som också nämnts tidigare hade konsultkostnader tagits med i budget där tanken var att utveckla metodstöd för att stötta de aktörer som involverades på olika nivåer. Framförallt gällande organisationen kopplat till SOT-punkten. Men tidigt i projektet visade det sig att förutsättningarna är så pass olika att likriktning skulle hindra resultaten. Det blev därför en viktig utgångspunkt att det handlade om många små delprocesser ute på orterna, alla med skilda förutsättningar ifrån geografiska till ekonomiska och med olika behov och önskemål. Projektets roll kom att bli att ta tillvara kommunernas olika angreppssätt. Några olika modeller har tonat fram:

Valsjöbyn-modellen (Krokoms kommun)

I Valsjöbyn togs det grundläggande initiativet som beskrivits i inledningen. Här kom initiativet från medborgarna själva och har sedan gått vidare till kommunen och andra intressenter så som Länsstyrelsen.

Kall-modellen (Åre kommun)

Här ville kommunens säkerhetssamordnare och landsbygdsutvecklare hitta en ort för att göra ett pilot-projekt. Där tittade de på geografi, krisberedskap, ortens struktur när det gäller samhällsengagemang och möjligheten att få till ett smidigt arbetssätt. Här valdes en ort där de såg att projektet skulle ha möjlighet att komma igång snabbt eftersom bygden hade och har ett engagemang från både butiksinnehavare och civilsamhället.

Stora Blåsjö-modellen (Strömsunds kommun)

Här har kommunen utgått ifrån den ort där risken för störningar är störst. Stora Blåsjön är utsatt för hårt väder och har även varit utsatt för längre strömvabrott. Arbetet med civilsamhället kommer här in lite längre fram i planeringen.

Borgvattnets- (Ragunda kommun) och Lillhärddals-modellen (Härjedalens kommun)

I Ragunda kommun har de utgått från *Stora Blåsjö-modellen* i sitt arbete medan Härjedalens kommun har valt att placera en SOT-punkt i Lillhärddal. Under sommaren 2018 var skogarna kring Lillhärddal hårt drabbade av skogsbränder och boende samt verksamma på orten har fortfarande i färskt minne vad en akut krissituation innebär för samhället. Här blev den nyöppnade butiken navet för information och den naturliga samlingspunkten för både ortsbor och myndigheter som arbetade med släckningen. Här utgår de alltså från en faktisk händelse.

Framgångsfaktorer och problemställningar

SAMVERKAN, TRYGGHET OCH RESILIENS

I de samhällen som är aktuella för etablering av SOT-punkter har processen utgått från olika lokala förutsättningar som beskrivits ovan. Projektet kom till ur ett lokalt initiativ i Valsjöbyn i Jämtlands norra delar nära den norsk-svenska gränsen. Det första steget som skedde där var att samla ett antal personer med olika erfarenheter och kunskap.

Det är värt att understryka att organiseringen i Valsjöbyn inledningsvis skedde underifrån då det kan finnas många fördelar med en sådan process. När ett nätverk av medborgare får utvecklas "organiskt" ökar det sannolikheten för bästa möjliga samarbete i händelse av en samhällsstörning. Byggandet av nätverk i det lokala samhället innefattar socialt kapital som en viktig kraft för mobilisering och som en resurs i sig som kan öka samhällets motståndskraft och förmåga att bygga upp det som eventuellt går förlorat. Det finns alltså förutsättningar för att ju mer man jobbar tillsammans med krisberedskap, desto bättre blir man på att hantera den och stå emot den påverkan på lokalsamhället den kan innebära. En ytterligare positiv effekt av lokal samverkan är att de nätverk som bildas ofta ökar förutsättningarna för ömsesidig tillit och även till väl fungerande kommunikation och samarbete i en krissituation, även det en framgångsfaktor för förmågan att hantera den på ett effektivt sätt.

Samhällsstörningar orsakas ofta av olika väderfenomen som översvämningar, kraftiga stormar och omfattande bränder. Små orter på landsbygden kan drabbas mer direkt av vädrets eftersom befolkningen bor nära naturen och ofta har sin utkomst från den. Hos många av de boende på landsbygden finns därför en form av *inbyggd* krisberedskap.

– Det har funnits en ökad krismedvetenhet i bygden långt före pandemin, framförallt sedan skogsbränderna 2018.

Anders Carlander är forskare vid SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Hans forskning visar att tillit är en faktor som påverkar vår förmåga att hantera kriser generellt. Han menar att vi också automatiskt söker oss till varandra då vi känner oss hotade¹¹. Den bilden bekräftas av aktiva, frivilliga, i SOT-projektet

– Alla är nog med på noterna på en liten ort. I städer är det offentliga anordnat på ett annat sätt och inställningen är att myndigheten fixar. Här går inte att sitta och vänta. Vi vet att vi måste hjälpas åt.

Krismedvetandet på mindre orter kan bli till ett naturligt sätt att samordna frivilliga till ett robust lokalt nätverk som i sin tur ger fördelar när det gäller kommunikation och resiliens. En positiv spiral alltså. Men det finns anledning att diskutera hur vi bäst ska tillvarata den och vad som händer om det sker en styrning "uppifrån".

¹¹ <https://www.dn.se/insidan/det-avgor-om-vi-litar-pa-varandra/>

SÅRBARHET OCH KONTINUITET

Det pågår en uppbyggnad av totalförsvaret i landet och en del av det är kontinuitetshandling. MSB beskriver att kontinuitetshandling *”handlar om att planera för att upprätthålla sin verksamhet på en tolerabel nivå. Oavsett vilken störning den utsätts för.”* Det handlar alltså om att vara proaktiv så långt det är möjligt istället för reaktiv, att agera innan krisen är ett faktum istället för efter.

SOT-projektet skulle kunna beskrivas som ett slags lokal kontinuitetshandling. Genom att tillgodose att eltilförsel finns för att upprätthålla driften av den lokala livsmedelsbutiken och drivmedelsanläggningen, även om orten drabbas av ett långvarigt strömavbrott, så möjliggör det för att flera samhällsviktiga verksamheter i sin tur kan upprätthålla sin verksamhet.

I orter på olika landsbygder blir ofta butiken eller macken en naturlig punkt för att träffas och dela information. Även i SOT-projektet är livsmedelsbutiken den centrala noden. Som beskrivs i tidigare kapitel har Valsjöbyn utgått ifrån engagemanget från verksamhetsledaren i butiken som en central nod. Margareta Andersson, initiativtagaren beskriver det på följande sätt:

– Det är det här som butiken är, en samlingspunkt. Det är en självklarhet för mig. Så ska en butik fungera. Vi är här för bygden. Jag har ett kall att serva bygden. Vi små butiker ute på landsbygden är turistbyrå, mötesplats och hjälp på alla möjliga sätt.

Under de omfattande skogsbränderna som drabbade delar av Jämtlands län kom skogarna runt samhället Lillhärdal, med cirka 500 bofasta, att bli en av de mest utsatta platserna. Mikaela Karlsson är butiksinnehavaren i Lillhärdal. Hon hade nyligen öppnat sin butik när krisen kom.

”Butiken blev lite av en sambandscentral. Oroliga människor kom hit för att prata av sig och få information. Polisen fikade här. Vi gjorde mackor och annat som vi skickade ut till dem som jobbade med bekämpningen. Men framför allt fanns vi här och hade öppet länge på kvällarna.”¹²

”Men framförallt fanns vi här” säger Mikaela i citatet ovan. Margareta Andersson som drev lanthandeln i Valsjöbyn under stormen Hilde, 2018, uttrycker en liknande inställning:

”På måndag morgon började norrmännen komma för att tanka, handla och ringa.

” Det är det här som butiken är, en samlingspunkt. Det är en självklarhet för mig.”

Det var ett 30-tal som kom skulle jag gissa. När jag såg att de började komma så sa jag, sätt på kaffe för nu behöver de prata”

¹² Källa: conveniencestores.se/tidningsartiklar/1242-visst-behover-bygden-en-butik

Det var den här händelsen som gjorde att Margareta tog initiativet som senare blev SOT-projektet. Att någon bara finns där, gör mackor och kaffe och tar sig tid att prata, det kan vara något av det viktigaste för en enskild i en krissituation. Samtidigt är det inget som går att skriva in en projektplan eller sätta pris på. Ändå finns det med som en outtalad del av en SOT-punkt vilket är en styrka men samtidigt en sårbarhet. Kan verkligen alla butiksinnehavare på landsbygden förväntas vilja axla det ansvar och merarbete som det kan komma att innebära att vara en central del av en SOT-punkt?

Så här uttrycker sig en kommunal tjänstepersonen i frågan:

– Det kommer alltid att handla om vilken typ av entreprenör det är. Inte alla ser verksamheten ur något annat perspektiv än det egna. Har vi då rätt att lägga det här på deras axlar, kan vi det?

Och även om handlarna har den viljan kan det vara sårbart om den bygger på en eller några eldsjälur huruvida SOT-punkten upprätthålls och fungerar då krisen är ett faktum.

En annan sårbarhet är att handlarna redan idag axlat en mångfald ombudstjänster som post, paket- och betaltjänster, utlämning av apoteks- och systembolagsvaror, spel med mera. I vissa fall även bibliotek. Butikerna är ibland även utpekade av sin kommun (i samråd med handlaren) att fungera som kommunala servicepunkter och utgör då exempelvis en mötesplats och en plats för informationsutbyte mellan kommunen, lokala föreningar och invånarna. Det är naturligt att ställa sig frågan om handlaren mäktar med ytterligare ett ansvarsområde.

Bild 4. Bilden visar Valsjöbua, samt drivmedelsanläggningen i Valsjöbyn. Idag ansvarar butiker på landsbygden ofta för ett antal andra servicetjänster som post- och apoteksombud, turistinformation med flera.

Det finns utrymme för att utveckla och kanske samordna alla de extra tjänster som livsmedelsbutiken kan ansvara för, inklusive SOT-punkterna, vilket också vissa kommuner redan gör. En kommunal tjänsteperson uttrycker vikten av att upprätthålla servicen ur ett djupare perspektiv:

– Att jobba för att upprätthålla service är att jobba för att upprätthålla samhällsbärare.

Med utvecklat stöd, inklusive ersättning, kan SOT-punkten komma att bli en naturlig del i orternas utveckling och stärka incitamentet för att upprätthålla dagligvarubutikens samlande roll, även utan en drivande eldsjäl.

*” Att jobba för att
upprätthålla service är att
jobba för att upprätthålla
samhällsbärare.”*

Semi, - och obemannade butiker

Under projektperioden har nya lösningar för att upprätthålla och/eller utöka tillgången till livsmedel börjat konkretiseras i landet. Det handlar dels om mindre, obemannade butiker som startas upp, ofta på platser där det är svårt att driva en traditionell butik med tillräcklig lönsamhet. Dels handlar det om att befintliga butiker utökar sina öppettider genom att erbjuda en obemannad verksamhet utanför ordinarie öppettider. ”Det nya svarta” är rubriken på en artikel om obemannade butiker på ICA-gruppens hemsida¹³. Där uttalar sig Johan Berg, ICAX om hur han ser på den framtida utvecklingen.

”Jag tror inte vi kommer se att majoriteten av butiker kör helt utan bemanning. Mer troligt är att butikerna har olika hybridlösningar med bemannat, obemannat, plockskåp och satellitbutiker.”

Är de här butikslösningarna möjliga att förena med SOT-punkter? Så länge det finns en aktiv, lokal organisation bakom kan det säkerligen gå att skapa SOT-punkter där olika former av hybridlösningar är en del. Det handlar återigen om lokala behov, förutsättningar och lokal drivkraft, samt att tillhandahålla en lägstanivå av utbud enligt SOT-definitionen för att bibehålla butikens attraktivitet.

STUPRÖR OCH HÄNGRÄNNOR

När det gäller SOT-punkterna så baseras behovsanalyserna på de unika förutsättningarna för respektive punkt/ort. Med andra ord är de specifika behoven för drift, skötsel, resursfördelning, kostnader med mera en uppgörelse mellan den specifika kommunen och dess samverkanspart på punkten/orten. Utvecklingen av en SOT-punkt förutsätter också samverkan mellan kommun (till exempel säkerhetssamordnare, landsbygdsutvecklare

¹³ <https://www.icagruppen.se/om-ica-gruppen/aktuellt-pa-ica/obemannade-butiker-det-nya-svarta/>

och/eller näringslivsutvecklare) och servicegivare, d.v.s. ansvariga för driften av dagligvarubutiken, drivmedelsanläggningen och frivilligresurserna på orten.

Värt att synliggöra är frågan - när övergår SOT-processen från att vara en servicefråga till att bli en krisberedskapsfråga? Eller om den behöver göra det över huvud taget.

Vid de flertalet möten som hållits under perioden har stort intresse funnits såväl från kommunens olika avdelningar och förvaltningar som från civilsamhället. Bland annat har sjukvård och hemtjänst blivit intresserade och börjat fundera på hur en SOT-punkt kan hjälpa dem i en krissituation. SOT-punkterna har goda möjligheter att utvecklas så att alla dessa samhällsviktiga behov kan tillgodoses på små och ofta perifera orter. Naturligtvis är det en balansgång i definitionen av vad som ska skyddas i operativ mening från nationell nivå, men på regional/lokal nivå blir den enskilda och unika punkten i geografin viktig i ett mikroperspektiv. Men samtidigt så bygger dessa små mikroperspektiv eller samhällen upp den stora bilden.

Inom flera av kommunförvaltningarna har ansvaret för SOT-processen flyttat från service till krisberedskap och i vissa fall till andra enheter.

– Mycket har kommit att ligga hos säkerhetssamordnarna. Det behövs också teknisk kompetens. Upphandlingsansvarig måste också in och flera andra. Det behövs en dialog men det är sårbart med många länkar.

I några av kommunerna gjorde överflyttningen av ansvaret, tillsammans med personalomsättning, till att projektet tappat fart enligt en av de lokala frivilliga.

– Vi vet inte vad vi ska göra nu. Tiden bara går och det trycker ner kreativiteten. Vi har inga pengar i gruppen. Kommunen har inte tagit kontakt. Det finns ingen dialog. De borde göra mer.

Som det ser ut idag bygger alltså upprättandet av SOT-punkter på samverkan mellan det offentliga, det kommersiella och det ideella. Ville Welin tidigare samordnare för det regionala serviceprogrammet på Region Jämtland Härjedalen. Han har även en tid varit projektledare för SOT-projektet från projektets början och fram till 2020. Han lyfter fram det forum för samverkan inom servicefrågor som finns länet, kallat Service Z, som en övergripande framgångsfaktor.

– Vi har känt varandra sedan länge och därför haft naturliga ingångar. Annars hade det varit svårt. Den finns en tillit och ett genuint intresse för bygden i den här gruppen.

Welin beskriver alltså ett synsätt som går utanför de egna geografiska ramarna för servicegivarna i länet även om SOT-punkterna i allra högsta grad är lokala.

Ett av de inledande mötena med kommunernas säkerhetssamordnare och motsvarande var på förfrågan av Länsstyrelsen. Frågan kom från personen som arbetade med framskrivningsprocessen av projektet och samtidigt representerar serviceperspektivet. Det blev både i termer av att kliva ur sitt *stuprörsperspektiv* och även att prata olika nivåer emellan. Det blev således Länsstyrelsens servicepersoner som berättade om idén med

säkerhetssamordnare från kommunerna. Efter detta har även ytterligare dörrar öppnats på den kommunala nivån genom att de olika perspektiven funnit varandra och nu ser samband i termer av service, säkerhet och beredskap.

LOKALA FÖRUTSÄTTNINGAR

Projektets utgångspunkt har alltså varit det lokala perspektivet. Det handlar dels om hur containern för just den specifika platsen ska utformas och utrustas. Men inte minst viktigt är den lokala organisation som ska driftsätta reservkraftaggregatet när det blir ett skarpt läge. I det åtagandet kan och bör även testkörningar av anläggningen ingå under reglerade former.

Ytterligare nivåer berör samhället i stort och kan definieras in i ett krisberedskapsfack. Det är ytterligare kompetenser/resurser som ska kunna regleras genom ett avtal. Som exempel kan nämnas att Hotagens trygghetsråd i Valsjöbyn har kompetenser inom bland annat akutsjukvård, radio/kommunikation, starkström med mera. Så den exakta utformningen av ett avtal som reglerar driften av en SOT-punkt (reservkraften, organisationen med mera) är även den unik och lokalt anpassad, men där ett grundavtal exempelvis kan ta sin ansats utifrån Civilförsvarsförbundets avtal för frivilliga resursgrupper (FRG).

En svårighet när det gäller upphandlingen av containern kan också vara att kommuner kan ha begränsade resurser är det gäller exempelvis teknisk kompetens för att på egen hand skapa tekniska kravspecifikationer, upphandlingsunderlag, med mera. En önskan som följaktligen funnits från den kommunala nivån är att exempelvis MSB med sin befintliga kompetens utformar någon typ av mall för upphandling. En utmaning är att det även här handlar om lokala förutsättningar och behov. Det kan handla om att man har en samlingslokal i närheten och vill ha ett varmluftsaggregat kopplat till reservaggregatet vilket kan innebära att högre effekt behövs och eventuellt större container, exempelvis 10 eller 20 fot. Effekten behöver också anpassas till butikens utrustning i form av bland annat kylar och frysar och till butiksutrymmets storlek. Olika geografiska förutsättningar, som topografi, och olika vädermässiga förhållanden – om containern exempelvis placeras där det ofta blir stora snömängder kan små saker så som eluttag behöva placeras högt upp på containern. Personal från MSB har därför mött upp förfrågan med att erbjuda teknisk konsultation till kommunerna vid sammanställning av upphandlingsunderlag.

UTBILDNINGAR

Att tekniska lösningar fungerar vid SOT-punkten är centralt, men hur ska de driftsättande grupperna agera om och när krisen är ett faktum? Varje SOT-punkt kommer att ha en organisation av något slag som ser till att SOT-punkten aktiveras om en samhällsstörning drabbar orten. Ett önskemål om utbildning kring hur de som lokal organisation kring SOT-punkten ska agera framfördes till projektet av en grupp frivilliga. Efter dialog med Civilförsvarsförbundet om de önskemål och behov som fanns föreslogs att grupperna kan utses till så kallade Frivilliga resursgrupper (FRG) av sina kommuner. I händelse av kris bli gruppen *aktiverad* av ansvarig på kommunen och blir dess förlängda arm. Den enskilda kommunen kan utse en FRG för ett specifikt ändamål, som i det här fallet, att driftsätta och underhålla SOT-punkten. Som delaktig i en frivillig resursgrupp får deltagarna tillgång till kostnadsfri grundutbildning och även skraddarsydda utbildningar via Myndigheten för

samhällsskydd och beredskap, MSB. Vid en krissituation då gruppen aktiverats av kommunen innefattas de även av försäkringar via MSB. Under 2021 har en kommun gått vidare med upprättande av en FRG som kommer att driftsätta SOT-punkten i Valsjöbyn i händelse av kris.

Bild 5 Bilden visar tre personer från en frivillig resursgrupp, FRG, som arbetar med att lasta gods. En frivillig resursgrupp kan utses av kommunen och blir dess "förlängda arm" vid en samhällsstörning. Bild Civilförsvarsförbundet

VEMS ANSVAR OCH VEMS PLÅNBOK?

SOT-projektet utgår från ett serviceperspektiv med grundläggande kommersiell service som möter krisberedskapsperspektiv och den gråzon däremellan. Detta innebär ofta en otydlighet när det gäller ansvarsområden och finansiering. Under projektiden har det också blivit tydligt att ansvaret för att realisera projektet i kommunerna har flyttat mellan avdelningar/förvaltningar. Något som vissa fall har setts som delvis positivt.

– Det är komplext och berör många avdelningar inom kommunen. Samordningen har utvecklats genom projektet och frågorna kommit upp på agendan. Det är ett viktigt resultat av processen och bidrar till kommunens attraktionskraft: "Om jag flyttar dit, hur ser kommunen på krisberedskap".

Den inledande utmaningen för kommunerna har varit att lösa finansieringen av den fysiska SOT-punkten, tillika containern med tillhörande komponenter i detta fall. Den första och naturliga finansieringsmöjligheten som fanns var inom landsbygdsprogrammet¹⁴. Men den åtgärden har ett mindre gynnsamt finansieringsupplägg. Det krävs en privat andel om minst 10 procent. Den upplevda bilden är att incitamentet för en privat aktör att medfinansiera en investering sjunker märkbart då den privata finansiären inte kan ta del av investeringen i

¹⁴ Landsbygdsförordningen, åtgärd 7.4/6b, Investeringar i kommersiell och offentlig service

någon form av ägande eller tillträde/tillgång till investeringsobjektet. I detta specifika fall innebär det också att den privata finansieringen direkt tillfaller en offentlig aktör – en aktör som inte heller medfinansierar investeringen men kan nyttja den. Naturligtvis kvarstår krav på underhåll och drift hos ägaren av investeringen, tillika kommunen. Det har funnits privata medel, men det är inte självklart att en privat aktör/aktörer ska gå in i denna typ av samhällsviktig investering.

Under processen har projektet försökt hitta alternativa finansieringsmöjligheter med mer gynnsamt upplägg. Inom ramen för landsbygdsprogrammet har projektet riktat in sig på åtgärder som fortsatt har medel inestående. Värt att påpeka är att landsbygdsprogrammet 2014–2020, samtidigt varit i sitt slutskede. Det har inneburit att medlen i många delar förbrukats. Det har funnits alternativ så som åtgärden *Investeringar i småskalig infrastruktur*, men även denna åtgärd har varit tom på medel för perioden så ingen djupare efterforskning har gjorts även om syftet och kriterierna för åtgärden passar väl in för en SOT-punkt. Däremot har projektet funnit medel inom samma åtgärd, men inom ett annat fokusområde som investeringsstödet för kommersiell och offentlig service. Där var det beviljade stödet från landsbygdsprogrammet plus övrig offentlig medfinansiering, d v s endast offentliga medel.

”Samordningen har utvecklats genom projektet och frågorna kommit upp på agendan”

Ytterligare en springande punkt är att landsbygdsprogrammet är på väg att avslutas vilket i realiteten innebär att medlen i vissa fall är slut eller börjat ta slut. I detta fall finns då en möjlighet till att söka investeringsbidrag hos Region Jämtland Härjedalen genom förordning (2000:284) om stöd till kommersiell service. Vi har fört dialog med Region JH hur vi skulle kunna hantera framtida investeringar. Beslutsprocesserna skiljer sig mellan Länsstyrelsen och Region, en statlig myndighet kontra en politiskt styrd organisation. Där gäller att både kommunala och regionala styrdokument tydliggör en prioritering att en robust service ska prioriteras i form av SOT-punkter. I exempelvis Åre kommuns serviceplan är fyra orter utpekade som SOT-punkt redan idag. Tre av dessa har fått bifall för sina investeringsansökningar inom landsbygdsprogrammet.

Alternativa finansieringslösningar

I skriften *Beredskapshänsyn i samhällsplaneringen* utgiven av Totalförsvarets chefsnämnd (TCN) 1986 finns det en rubrik som tar upp *serviceförsörjningen i glesbygd* som återigen – 35 år senare – är en aktuell fråga kopplat till SOT-finansieringar. Men det har hänt en del sen skriften gavs ut. Nu har det regionalpolitiska anslaget flyttats från länsstyrelserna till regionerna, samt förordningar har säkerligen förändrats under dessa år och inte minst synsättet.

Men det som är intressant är det regionalpolitiska anslaget utifrån resonemanget nedan. *”Totalförsvarshänsynen sammanfaller ofta med de regionalpolitiska intressena, t ex att bevara ett mångsidigt och robust näringsliv i länet samt en tillfredsställande serviceförsörjning i glesbygden, att behålla befintliga trafikordningar och stödja lokala uppköp och underleveranser. För begränsade åtgärder av detta slag kan regionalpolitiska medel i form av*

investerings-, glesbyggs- och detaljhandelsstöd utnyttjas och problemen kan därför avhjälpas direkt eller i varje fall på kort sikt. De regionalpolitiska medel som är avsatta för projektverksamhet bör även kunna utnyttjas för att inventera sårbarhetsproblem inom länets befolknings- och näringslivsstruktur, eftersom dessa frågor är aktuella även i fredssamhället.”

Så frågan är, vad kan vi göra med de medlen egentligen? Projektet har inte gjort någon djupdykning i det regionalpolitiska anslaget gällande projektverksamhet inom den regionala tillväxtpolitiken, men har en bild av att synsättet på syftet med medlen inte ligger i linje med SOT-investeringar samt kompletterande investeringar för att understödja robustheten i samhället. Men det som ter sig i samhället idag och den vandring som projektet har gjort med allehanda förutsättningar så som osäkerheten i den nationella politiken som knöts ihop av januariavtalet, pandemin och nu kriget som pågår i vårt närområde i Ukraina. Detta torde föranleda en översyn och en korrelation av regelverk, tolkningar och vad faktiskt befolkningen behöver. En tydlig slutsats som synliggjorts i projektet är att alla vill ha trygghet, vilket också torde gå att utläsa ur den regionala utvecklingsstrategin (RUS) vilket också ska vara vägledande i bedömningen av de regionala utvecklingsmedlen. Sett till projektet är finansieringen inhämtad från en av strukturfonderna – Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling (EJFLU) – samt medel från 1:1-anslaget som då Länsstyrelsen beslutade om som medfinansiering till detta projekt.

Den centrala frågan kvarstår dock. Är det rätt finansieringskällor som används och som projektet lyfter under denna rubrik? Ska medlen till en SOT-investering inrymmas inom Förordning (2015:406) om stöd för landsbygdsutvecklingsåtgärder, Förordning (2000:284) om stöd till kommersiell service eller Förordning (2003:596) om bidrag för projektverksamhet inom den regionala tillväxtpolitiken? Eller är det så att investeringen i termer av reservkraft med mera till en SOT-punkt ska hämtas från annat anslag där syftet är att stärka totalförsvaret? Detta skulle då också innebära att handläggande instans för de två förstnämnda förordningarna inte hamnar i diskussioner om när service slutar och när krisberedskap tar vid sett till vem som ska betala vad.

En fråga som har utkristalliserat sig under processen är hur samhället med tillhörande *beslutsapparat* skulle hantera frågeställningen om SOT-punkten skulle lokaliseras till ett större samhälle eller stad. Var skulle eventuell finansiering hämtas då? Skulle det finnas privata intressen villiga att finansiera en SOT-punkt? Med andra ord ett land- och stadsperspektiv på frågeställningen. Vi väljer att lämna den okommenterad.

Redan i inledningens första och andra stycke lyfter vi vikten av den kommersiella servicen. Inte minst i händelse av en samhällsstörning. Framför allt har även Tillväxtverket belyst vikten av en fungerande kommersiell service, vilket även skulle öppna för ett bredare resonemang om vad utvecklingsmedlen skulle kunna användas till, samt då kopplat till vad Totalförsvarets chefsnämnds skrift från 1986.

Oavsett den faktiska finansieringen av den fysiska investeringen så kommer ett krav om att flera *penningpåsar* måste samspela, vilket också gäller beslutsfattare kopplad till dessa påsar. De måste ta ett steg tillbaka för att se helheten och verka för en gemensam måluppfyllelse.

VAR FINNS HJÄLPEN?

Förkortningen SOT står för *service och trygghet*. Namnet i sig sammanfattar den konkreta betydelsen, det vill säga en punkt som erbjuder viss grundläggande service och viss trygghet. Tidigt i projektet stod det klart att det kan uppstå begreppsförvirring då det finns en myriad av servicepunkter samt trygghetspunkter ute i landet. Det finns därför skäl att bena upp de lika begreppen och säga någonting kort om deras innehåll.

Servicepunkter

Tillväxtverkets definition av en servicepunkt är *”en servicepunkt kompletterar livsmedelsbutikens eller mackens utbud och gör dem till nav också för annan service. Innehållet kan se olika ut men består ofta av kommunal information, en mötesplats, internetuppkoppling och hemsändning av dagligvaror.”*

Samtidigt konstateras det i en utredning att innehållet kan se olika ut från kommun till kommun¹⁵. Som exempel beskriver en kommun sitt arbete med servicepunkter som föränderligt över tid där man på sikt hoppas kunna erbjuda: *”arbetsförmedling, e-hälsa, vissa försäkringskassetjänster ’fixarservice’ med tjänsteförmedling, kommunväxel, kyrklig verksamhet och post”*.

En kommun har inrättat en servicepunkt i biblioteksbusen och beskrivs som *”... en central samhällsinstitution på flera sätt”*. Som har *”... stor betydelse för människorna i flera socio-ekonomiskt utsatta områden i kommunen.”* I det här fallet kommer bussen till olika typer av knutpunkter där människor samlas som exempelvis en affär. I flera andra kommuner beskrivs servicepunkten främst som en träffpunkt där invånare kan ta del av information, fika och som ett forum för *”ideer och utvecklingstankar”*.

Bild 6. Bilden visar en entrédörr till en servicepunkt som också är en dagligvarubutik i Bergs kommun. Foto: Lena Håkansson

Men begreppet används inte heller enbart för kommunal verksamhet. I en region använder man begreppet inom sjukvården: *”Nu finns en mobil servicepunkt. Det är en vit sjukvårdsinredd skåpbil som kan ge enklare vård i byar långt från närmaste hälsocentral.”*

¹⁵ En utvecklad organisation för lokal statlig service – slutredovisning Ds 2020:29

Trygghetspunkter

MSB definierar trygghetspunkter som *”något som en del kommuner inrättar vid störningar och kriser”*. Ett flertal kommuner beskriver det som redan utvalda lokaler som exempelvis idrottshallar ofta i kombination med äldreboenden. Trygghetspunkterna aktiveras vid en pågående samhällsstörning och information går först därefter ut till invånarna

På MSB:s hemsida påpekar Hanna Mehaj, Beredskaps- och säkerhetssamordnare på räddningstjänsten i Eksjö kommun att det inte räcker med att bara inrätta trygghetspunkter.

– Är det drivmedel som behövs, eller livsmedel? Man måste säkerställa att reservkraften kan kopplas in av behörig installatör när det behövs. Det måste finnas personal eller frivilliga som bemannar trygghetspunkten om något inträffar. Man kanske måste teckna avtal med livsmedelsleverantörer och transportfirmor för att kunna garantera att hela kedjan av krishanteringen som rör en trygghetspunkt fungerar.

Den övergripande skillnaden mellan den här typen av trygghetspunkt och en SOT-punkt är att det är av mer reaktiv snarare än proaktiv karaktär. SOT-punkten har behoven på plats redan när krisen uppstår, åtminstone till en begränsad del under en begränsad tid. Vid en långvarig störning kan förstås även SOT-punkten komma att behöva fungerande leverantörskedjor.

Begreppet trygghetspunkter kan även det beteckna olika saker. I ett inslag i SVT berättar en räddningsledare i en fjällkommun att man installerat nödtelefoner *”som ska vara trygghetspunkter i fjällområdena”*. Medan begreppet på andra håll används bland annat inom sjukvården: *”Trygghetspunkten är till för patienter med behov av enklare åtgärder”*.

Bild 7. Bilden visar en skylt med skriften *”Trygghetspunkt”* och dit du välkomnas in i värmen, tryggheten, fika med mera.

Vad skiljer de tre punkterna åt?

De tre olika punkterna eller rättare sagt begreppen kan sammanfattas med att de är ganska lika, men innebörden kan vara otroligt olika. Men vad skiljer då punkterna åt? Utan att göra större resonemang så går det börja med att säga att SOT-punkten kan hamna i de båda

begreppen trygghetspunkt respektive servicepunkt. Men definieras det in i något av dessa begrepp så blir bilden ganska suddig av vad en SOT-punkt är. Det finns service och det finns trygghet, men plötsligt är det en i mängden. Istället för en jämförelse mellan punkterna kan det unika framhållas med en SOT-punkt. SOT-punkten är av stadigvarande karaktär och i realiteten är satt i skarpt läge varje dag. SOT-punkten ska producera samma produkt i ett *vardagsläge* som vid en samhällsstörning om vi ser till lägstanivån av definitionen. Det som i realiteten tillförs vid en samhällsstörning är att en organisation kopplas på.

Projektets rekommendation är att begreppet SOT-punkt respekteras och hålls som en definition av en lägstanivå-karaktär. De två andra begreppen för tyvärr med sig en otydlighet i vad som avses.

SOT-punktens synlighet

En relaterad fråga är i vilken grad en SOT-punkt ska vara synlig, såväl konkret genom skyltning som digitalt på olika öppna informationssidor men även i Tillväxtverkets databas serviceanalys.

Inledningsvis i projektet fanns en tanke om att finna en enhetlig logotype eller motsvarande för en SOT-punkt. Under processen har det blivit än tydligare att det inte finns något reellt behov för detta då syftet med skyltningen/uppmärkningen inte hade något tydligt svar. En SOT-punkt ska finnas i händelse av en samhällsstörning där punkten som sådan inte behöver vara publik genom att synas. Det viktigaste är att den fungerar när den ska fungera, samt att vissa aktörer känner till den.

SOT-punkter bör heller inte finnas redovisade i Tillväxtverkets databas PIPOS Serviceanalys som den är utformad idag. Detta med hänvisning till säkerhetsaspekten då SOT-punkten är en relevant komponent inom det civila försvaret. Detta görs än tydligare idag då vi övergått från *ingenting* via en pandemi till ett krig i Sveriges närområde. För den centrala frågan blir – varför ska den synas i databaser eller genom fysisk skyltning?

Bild 8. Bilden visar sidan av SOT-containern i Kall där texten SOT service- och trygghetspunkt framgår. Men hur tydligt ska det egentligen framgå i samhället att det utgör en SOT-punkt och varför?

Sammanfattande diskussion – efter projektiden

Vi vill inledningsvis tydliggöra att SOT-aktiviteten kommer att leva vidare. SOT-projektet är just ett projekt. En början med ett slut. Men SOT-processen i Jämtlands län kommer att fortsätta. Precis som den påbörjats innan projektet fanns. Dels genom fortsatta etableringar av fysiska SOT-punkter, dels med en studie av Umeå universitet och Veronica Strandh. Vår förhoppning är också att kunna påbörja ett samarbete med Högskolan i Skövde för att finna en funktionell betaltjänstlösning till SOT-punkter och långsiktigt till alla butiker.

Att skapa större trygghet och ökad resiliens i ett samhälle kan inte enbart göras med investeringar och tekniska lösningar. I de mindre samhällena är de människor som de består av. När en kris uppstår är de nätverk som finns på orten det som främst utgör tryggheten. Därför gör åtgärderna mest nytta om de utgår ifrån de lokala behoven, förutsättningarna och i samklang med nätverk av aktiva, frivilliga på orten. Under projektens gång har vi kunnat se olika angreppssätt från olika kommuner. I exempelvis Valsjöbyn har SOT-punkten vuxit fram långsamt ur ett gräsrots-initiativ medan det på andra platser gått snabbare och utgått mer från kommunal nivå. I rapporten har vi lyft fram den positiva inverkan gemensamt planeringsarbete kan ha på orterna i fråga då nätverken byggs starkare och tilliten ökar vilket i sin tur kan innebära att samarbetet och kommunikationen flyter bättre när/om krissituationen är ett faktum.

I rapporten har vi återkommit till att SOT-projektet har varit agilt – en prövande process där kommunerna har varit ”försökskaniner” som en tjänsteperson uttryckte det. I vissa avseenden har det varit positivt. Ett exempel ges av en annan kommunal tjänsteperson som berättar att synen på service, som en väsentlig del av ett robust lokalsamhälle, hade lyfts upp på en större bredd inom kommunen. Det klingar väl med det breda, övergripande arbetet med risk- och sårbarhetsanalyser och kontinuitetshantering som pågår i kommunerna. Grundläggande kommersiell service, som vi anser är en samhällsviktig verksamhet, har lyfts i krisstabsarbetet vid Länsstyrelsen samt kommunerna vilket även direkt lett till diskussioner gällande SOT-punkters utvecklingsområden.

Men det har också funnits negativa aspekter, inte minst ur vissa kommuners synvinkel. Det har främst rört svårigheter med upphandlingen av containrar/reservaggregat som kräver tekniskt kompetens som många av kommunerna inte har ”i huset” vilket har inneburit ökade kostnader. Ett framtida scenario skulle kunna innefatta en kombination av fasta SOT-punkter med en länsövergripande, mobil förstärkning.

UTVECKLINGMÖJLIGHETER

SOT som projekt har varit en start för att *formalisera* en process som tidigare började i en liten skala i norra delarna av Jämtlands län som nu har växt och kommer att fortgå på flera nivåer och förhoppningsvis i fler län. De kriterier som ställts upp för möjligheten för kommunerna att erhålla ekonomiskt stöd för container-investeringarna ska enbart ses som en kärna kring viken många fler lager kan byggas. För vår bild är att en SOT-punkt utgör en robust grund för en

trygghet för den enskilde individen, som i sin tur skapar förutsättningar till att utveckla både SOT-punkten i sig men samhället som sådant i termer av robusthet.

Finansiering

Nu i slutskedet av projektet så kommer en signal som vi har arbetat för och väntat på. En boost för alla som deltar i processen som verifierar att vi hela tiden varit på väg i rätt riktning, men anledningen till signalen är av mindre önskad karaktär genom kriget i Ukraina. Signalen som avses är Myndigheten för samhällsskydd och beredskaps svar¹⁶ på regeringens förfrågan om att bedöma vilka åtgärder som bör vidtas för att stärka det civila försvaret. Där omnämns SOT-punkten under rubriken *”Område: Skydd av civilbefolkningen och Räddningstjänst”*. Exakt vad detta skulle kunna innebära i termer av finansiering får vi vänta och se. Men det som är viktigt är att vi tittar på flera olika finansieringskällor som stärker varandra i uppbyggnaden av trygghet och robusthet i samhället till förmån för individer och då underförstått även näringslivet med tillhörande utvecklingsmöjligheter. Och ett uttryck som vi har hört från tjänstepersoner inom offentlig sektor på nationell, regional och även på kommunal nivå är att det inte ingår i deras uppdrag att arbeta med krisberedskapsfrågor och på så sätt avhändigar sig frågan på ett smidigt sätt. Förståelsen för hela händelse- och beroendekedjan är således i viss mån bristfällig. Det ligger en sanning i att alla inte arbetar för krisberedskapsfrågor, men att skapa förutsättningar för att saker och ting ska fungera på vardagar även om det krisar till sig torde finnas med i beaktandet vid tolkningar av uppdrag. Vår bild är att alla aktörer bör se vilken del i processen de ingår och på så sätt skapa det medborgarna vill. Och medborgarna vill ha trygghet och vi framför allt inom offentlig sektor har möjligheten och medlen för detta. Där har vi en utvecklingsmöjlighet att ta tillvara. Ett exempel som kan lyftas fram är finansieringen av detta projekt. Tillväxtverket arbetar inte med krisberedskapsfrågor primärt. Men de arbetar med delar av den grundläggande kommersiella servicen. Syftet med projektet är att stärka servicen även när det blåser för att uttrycka det bildligt. Kontentan är att de har tänkt proaktivt i frågan utan att prata i termer av kris. Deras angreppssätt var att servicen ska stärkas. Nu är inte det hela sanningen. Det var inte helt enkelt för Länsstyrelsen att få projektet beviljat. Projektet hade en relativt innovativ problemformulering och målbild. Men fördelen var att Tillväxtverket var beredd att sitta ner och föra en dialog istället för att snabbt konstatera att det inte ingår i deras uppdrag. Detta gäller även medfinansieringen via 1:1-medlen vid Länsstyrelsen. Projekt som stärker servicen utvecklar länet och dess aktörer och på så sätt skapar förutsättningar för att vi vill bo, leva och verka i länet.

Samordning

Genom de intervjuer vi genomfört har olika synpunkter förts fram. Framförallt har det handlat om en länsövergripande SOT-organisation för upphandling och drift av containrarna med reservaggregat. En gemensam upphandling av containrar skulle kunna innebära minskade kostnader för kommunerna. En gemensam modell kan troligen inte full ut användas på grund av lokala behoven och förutsättningar som de tekniska lösningarna behöver anpassas till, men ett antal grund-modeller, med vissa alternativ eller förberedda för modifieringar, skulle troligen underlätta etableringen av nya SOT-punkter.

¹⁶ MSB 2022-03446, daterad 2022-03-10, *Svar på uppdrag till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap att bedöma vilka åtgärder som bör vidtas för att stärka det civila försvaret, Ju2022/0085*

En länsövergripande drift skulle innebära att *länet* förfogar över ett antal mobila SOT-containerar som kan flyttas till orter i behov av reservkraft. Även en sådan resurs skulle behöva göras flexibel på olika sätt för att kunna anpassas till butikernas och drivmedelsanläggningarnas system. Att enbart använda mobila enheter skulle kunna försvåra tillgängligheten eftersom transporten kan förhindras av samhällsstörningen som sådan. Som exempel kan ett snöoväder eller en översvämning stänga av transportvägar. En lösning skulle kunna vara att nyttja andra transportmedel som helikopter. Det krävs förstås diskussioner kring vilka situationer en mobil lösning skulle kunna användas och ett efterföljande arbete med anpassning. Ett alternativ är en läns gemensam resurs som kan ersätta en fast SOT-punkt där ingen finns eller användas som förstärkning om samhällsstörningen är särskilt omfattande och/eller långvarig. Det finns fördelar med denna typ av mobilitet och samordning. Men det kanske primärt blir en tyngdpunkt mot krisberedskapsperspektivet, vilket inte är fel men kan vara svårt att argumentera för ekonomiskt med enheter som står på en uppställningsplats eller motsvarande i väntan på. Vid en mobil enhet så blir det ingen SOT-punkt i reell mening. Då har driften genom den lokala driftsorganisationen försvunnit. Fördelen med en fast SOT-punkt är kontinuiteten som den signalerar med att den finns på plats, samt då med en driftsorganisation. För finns det kontinuitet och stabilitet skapas förutsättningar för en ökad samhällsnytta. Det som vi personer med en *serviceperspektivansats* ser är att den grundläggande kommersiella servicen skapar förutsättningar för företagande, offentlig service och så vidare vilket då också ger en utvecklande ansats på orten. Detta i sin tur skapar också förutsättningar för att exempelvis argumentera för att regionala utvecklingsmedel ska användas för investeringar kopplade till krisberedskap för ett robustare samhälle. Och det är här målbilden kan skilja sig mellan *serviceperspektivet* respektive *krisberedskapsperspektivet*. Men som vi ser det i processen är att det ena inte behöver utesluta det andra. Vi förordar egentligen bägge alternativen. De har bara lite olika syften, men behövs i olika typer av situationer.

Under projektets senare del har en "coronaeffekt" märkts av i länet där kommunerna sett ett ökat intresse från potentiella inflyttare som söker sig till länet på grund av pandemin. Sveriges kommuner och regioner, SKR:s chefsekonom Annika Wallenskog uppger att det är första gången på tjugo år som fler flyttar till än från bland annat Jämtlands län. I ett inslag SVT från oktober 2021¹⁷ berättar man om att en av SOT-orterna, Ottsjö i Västjämtland, relativt snabbt ökade från 80 till 120 bofasta invånare. Det är ännu oklart om det är en bestående befolkningsökning. Flera av SOT-orternas servicegivare är sedan tidigare "töjbara" i förhållande till befolkningsunderlaget eftersom länet har en omfattande turismsektor. Det kan ändå finnas skäl att diskutera hur man ska möta upp det "nya arbetslivet" där många fler arbetar hemifrån och från fritidshus även efter pandemin. I detta fall blir Ottsjö ett konkret fall där Åre kommun nu arbetar för att en SOT-punkt ska etableras i det växande samhället Ottsjö.

FORSKNING

En del av projektets övergång till självgående process kommer att ske genom forskning. Veronica Strandh, lektor vid Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet har

¹⁷ <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/jamtland/flytstrommarna-har-vant>

beviljats medel av SLU¹⁸ för att genomföra en studie i samverkan med Länsstyrelsens Landsbygdsenhet under rubriken *"Hur kan service- och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka loksamhällets krisberedskap och förmågan att hantera kriser?"*

Syftet med samverkansprojektet är att:

- öka kunskapen om hur service och trygghet kan stärkas på landsbygden, samt hur ett sådant arbete har bäring på krisberedskap och rurala aktörers förmåga att hantera olika typer av kriser.
- Syftet är också att skapa en arena där berörda aktörer kan dela med sig av erfarenheter (utifrån ett lokalt och regionalt perspektiv) och i samverkan med forskare ringa in utvecklingsmöjligheter för fortsatt samarbete samt identifiera framtidsutmaningar.
- Ett tredje delsyfte är att det föreslagna projektet ska generera resultat att bygga vidare på så att forskare och regionala aktörer tillsammans kan söka anslag hos forskningsfinansiärer som exempelvis Formas. Om och på vilket sätt kommuner och regioner i gles- och landsbygdsområden har specifika förutsättningar att hantera störningar och kriser är ett område som är ytterst relevant för exempelvis Formas arbete för ett hållbart samhällsbyggande.

Samverkansprojektet utgår från två frågeställningar:

- Hur kan SOT-punkter på landsbygden stärka loksamhällets krisberedskap och förmågan att hantera kriser?
- Vilka erfarenheter av SOT-processen i Jämtlands län kan fungera som ett vägledande exempel för kommuner och länsstyrelser i andra delar av Sverige? "

¹⁸ Statens lantbruksuniversitet

KÄLLOR

Källor som inte nämns löpande i fotnot:

Försvarsdepartementet (2019) *Näringslivets roll inom totalförsvaret*, SOU 2019:51

Mannberg M. och Nilsson K. (2009) *Building a one stop shop for crisis response in a local community: the purpose, the process and the problems* in: New Perspectives on Risk Analysis and Crisis Response: 2nd International Conference on Risk Analysis and Crisis Response, Atlantis press.

Mannberg M. (2008) *Local emergency management planning - a spatial dilemma?* VIIth AESOP workshop, Thematic Group on Planning and Complexity: Milan, 22 - 23 February 2008, Association of European Schools of Planning, 2008

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB (2013) *Resiliens: begreppets olika betydelser och användningsområden*

Tillväxtverket (2021) *Kommersiell service ger robustare samhälle*. Rapport 0363

Tillväxtverket (2021) *Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service*. Rapport 0369

Länk till information om projektets hemsida:

- <https://www.lansstyrelsen.se/jamtland/natur-och-landsbygd/stod-for-landsbygdsutveckling/sot-projektet-tryggar-servicen-vid-samhallsstoringar.html>

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland